

SPINOZALAND

Maxime Rovere

© Gonny Pasman – Sakkers
(Spinozakring Soest).

Stan Verdult

Op maandag 24 september 2018 schreef wijlen Stan Verdult op zijn blog:
Goed nieuws: 'Le Clan Spinoza' van Maxime Rovere verschijnt in Nederlandse vertaling
In dit baanbrekende boek schetst filosoof Maxime Rovere op even meeslepende als erudiete
wijze de wereld van Spinoza: mannen en vrouwen die hartstochtelijk op zoek zijn naar
vrijheid en naar de waarheid.

Op donderdag 31 januari 2019 schreef hij: *Waar blijft Spinozaland – de vertaling van Maxime*
Rovere's Le clan Spinoza?

Inmiddels is het na zijn eerste blog hierover drie jaar later en komt het boek in het voorjaar
2021 eindelijk uit.

Van uitgeverij Balans kreeg ik de proefdruk om er een recensie van te maken.

Helaas voor Stan te laat. Hij is niet meer onder ons. Als ik de afgelopen jaren bij hem op
bezoek was, hadden we het er regelmatig over en ik draag mijn recensie dan ook aan hem op.

Hoewel de titel doet vermoeden dat dit het zoveelste boek over onze grootste 17^e eeuwse filosoof Benedictus de Spinoza gaat, komt hij er maar gedeeltelijk in voor.

Het boek vertelt het verhaal van de komst van de Portugese joden in Nederland eind 16^e eeuw en de opkomst en ontwikkeling van de wetenschappers in onze 17^e, Gouden Eeuw en de stempels die zij op onze geschiedenis hebben gedrukt, waar de huidige wetenschap nog steeds de vruchten van plukt. We maken kennis met een kring van verlichte geleerden, dichters en staatslieden uit de zeventiende eeuw, zoals Christiaan en Constantijn Huygens, Gottfried Leibniz, Franciscus van der Enden en de gebroeders De Witt en de gedreven rabbijnen Saul Morteira, Menasse ben Israël en Isaac Aboab da Fonseca, van de joodse gemeenschap. Omdat dit alles grotendeels plaatsvindt in het land en in de tijd waarin Spinoza leefde, verklaart dat de titel *Spinozaland*.

In zijn voorwoord noemt Wiep van Bunge het boek *faction*, een roman die feit en fictie met elkaar vermengd. Die wisselen elkaar dan ook regelmatig af waarbij ik grote bewondering hebt voor de uitgebreide research die Rovere gedaan heeft naar de historische feiten, wat hem jaren moet hebben gekost en waardoor het zolang heeft geduurd eer het boek voltooid was.

Het boek beslaat zeven periodes:

1. De kinderen van de geschiedenis 1590 – 1649
2. De onruststokers van Amsterdam 1649 – 1655
3. Een grote inwendige verandering 1655 – 1659
4. Nieuwe gedachten en merkwaardige zaken 1659 - 1665
5. Het grote salvo 1666 – 1671
6. De wapenkeuze 1671 – 1673
7. Testament zonder einde 1674 – 1708

En de stamboom van onze Spinoza staat erin. Van zijn grootouders tot aan hemzelf met zijn broers, zusters en aangetrouwde familie.

1. De kinderen van de geschiedenis 1590 – 1649

De familie Spinoza

Het verhaal begint met de vlucht voor de inquisitie in Portugal van Spinoza's grootouders Pedro de Spinoza en Mor Alvares samen met hun kinderen Michael (Spinoza's vader), Fernando en Clara. In eerste instantie gaan ze naar Nantes waar Pedro's broer Emanuel en zuster Sarah wonen en waar Pedro een handel in stoffen heeft. Ze verblijven daar twintig jaar voordat Pedro doorreist naar Amsterdam.

Inmiddels is daar voorzichtig de eerste joodse gemeenschap opgebouwd onder leiding van Saul Levi Morteira. De mythe van de vrije blije joden in de Amsterdamse Gouden eeuw is echter een fabel, want er was veel ruzie en wanorde en al in 1618 ontstond een eerste conflict, dat tussen de Amsterdamse en de rabbijnse rechtbank moest worden beslecht. Er is geen eenheid. De handel bepaalt welk geloof er wordt beleden. "Eerst het leven, dan de theologie". In 1620 wordt het huwelijk gearrangeerd tussen Pedro's zoon Michael en Rachel, de dochter van zijn broer Emanuel. Michael wordt door zijn oom betrokken bij diens zaken en door Morteira bij alles betreffende de synagoge. Helaas overlijdt Rachel al op 21 februari 1628 gevolgd door Michaels vader Pedro op 9 april 1627. Een jaar later hertrouwt Michael met Hanna Deborah met wie hij vijf kinderen krijgt: Miriam, Isaac, Rebecca, Gabriel en Baruch. Baruch wordt thuis Bento genoemd en zal zijn naam later veranderen in Benedictus.

Als hij later zijn eerste kennissoort illustreert met de woorden dat hij alleen van horen zeggen de datum weet waarop hij is geboren, doelt hij daarmee op zijn geboortedatum volgens:

- de joodse kalender: 11 Kislew 5393,
- de Gregoriaanse kalender: 24 november 1632
- en de Juliaanse kalender: 14 november 1632.

Als Bento zes jaar oud is overlijdt zijn moeder Hanna Deborah. Drie jaar later hertrouwt Michael met Esther.

Bento volgt onderwijs aan de Talmoed-Thoraschool en ontdekt daar dat alles via de wiskunde is te verklaren, waarmee de kiem voor zijn latere filosofie wordt gelegd.

De rabbijnen

Saul Levi Morteira is op 23-jarige leeftijd vanuit Venetië naar Amsterdam gekomen. Het wekte zijn interesse om daar de uit Portugal, Spanje en Frankrijk naar Holland gevluchte joden te begeleiden in hun terugkeer naar het joodse geloof. Velen waren namelijk onder dwang bekeerd tot het katholicisme om zo hun leven te redden. In 1628 krijgt hij hierbij hulp van twee andere rabbijnen; Menasseh ben Israel en Isaac Aboab da Fonseca.

In de haven worden de vluchtelingen uit Portugal die op de koopvaardij schepen zijn meegekomen hartelijk door Menasseh verwelkomt, hetgeen Morteira stoort, omdat de nieuwkomers weinig principieel zijn in hun omgang met andere geloven en als op 3 april 1639 de joodse instellingen fuseren tot een Portugese Gemeenschap zorgt hij ervoor dat hij voor f 600,00 per jaar hoofd-rabbin wordt, Aboab de Talmoed-Thoraschool voor f 350,00 per jaar krijgt toegewezen en Menasseh de lagere klassen voor slechts f 150,00 per jaar. Aangezien Menasseh daar niet van kan leven moet hij bijklussen als koopman. Zijn broer vraagt hem om naar Brazilië te komen om rabbin te worden van de daar nieuw te bouwen synagoge, maar als hij daarover te lang aarzelt, wordt de post vergeven aan Aboab, waardoor Menasseh diens plaats op de Talmoed-Thoraschool moet innemen.

Uriel da Costa

In februari 1614 arriveert de uit Portugal afkomstige Uriel da Costa in Amsterdam om familiezaken te regelen. Hij was daar rentmeester van de katholieke kerk maar zeer geïnteresseerd in het joodse geloof en stond bekend dat niemand de Heilige Schrift zo goed kon uitleggen als hij. Echter al lezend komt hij tot de conclusie dat de Talmoedische traditie pure oplichterij is en ontdoet de godsdienst van Mozes van verschillende begrippen, waarbij hij samen met de moderne artsen betoogt dat de ziel met het lichaam sterft.

Hij wordt door de rabbijnen uitgenodigd om met hem van gedachten te wisselen, waarop een banvloek volgt. Da Costa blijft zich aan zijn overtuigingen vasthouden, waardoor hij door de joodse gemeenschap en zijn familie wordt uitgestoten. Hij vervalt in diepe armoede en om daaraan te ontkomen toont hij (gespeeld) berouw en wordt weer aangenomen. Maar als hij opnieuw zijn ideeën verkondigt wordt er wederom een cherum over hem uitgesproken en ziet hij als enige uitweg suïcide.

2. De onruststokers van Amsterdam 1649 – 1655

Vrienden op de handelsbeurs.

Op de koopmansbeurs in Amsterdam komt Bento in contact met de handelaren Jarig Jellesz, Isaac en Simon de Vries en Pieter Balling, de boekverkoper Jan Riewertsz en de vertaler Jan Hendrik Glazenmaker. Zij allen volgen bijbelstudies bij de collegianten in Rijnsburg, die een praktisch geloof belijden, iets wat Bento wel aanspreekt. Als de handelonderneming, die hij samen met zijn broer Gabriel failliet gaat en Bento een beroep doet op het Hollandse recht om vanwege zijn minderjarigheid (23 jaar) onder de schulden uit te komen, zet dat kwaad bloed in de joodse gemeenschap die daarop het zwaarste cherum over hem uitspreekt. Op advies van Pieter Balling meldt hij zich aan bij de Latijnse school van Franciscus van den Enden, waar hij lessen gaat volgen in Latijn, wiskunde en de cartesische leer in ruil voor het geven van lessen in Hebreeuws en Spaans.

Don Juan de Prado

Don Juan de Prado heeft geneeskunde gestudeerd in Toledo en was daarna als arts werkzaam in Sevilla. Vanwege zijn liberale ideeën werd hij verbannen en heeft hij in dienst van aartsbisschop Domingo Pimentel in Rome gewoond. Na diens dood is hij naar Amsterdam verhuisd en raakte hij bevriend met Spinoza met wie hij overeenkomstige ideeën had over geloof en ratio.

De Prado

1. Het geloof
2. De ervaring
3. Het niveau van de syllogismen
4. Het natuurlijk licht → zuiver intellect

Spinoza

1. Kennis van horen zeggen
2. Kennis uit ervaring en ondervinding
3. Kennis uit redenering
4. Intuïtie → directe essentie of oorzaak

De rabbijnenruzie.

Morteira is verwickeld in een ruzie met Menasseh, die hij inmiddels heeft gedegradeerd in de rabbijnenhiërarchie. Deze heeft betrekkingen met de leden van de Republiek der Letteren waartoe Vossius en Hugo de Groot behoren en probeert Amsterdam tot het middelpunt van de geletterde joodse wereld te maken. Ze zitten elkaar zowel openlijk als onderhuids dwars en Morteira weet Menasseh het continent uit te werken. Menasseh vertrekt naar Engeland waar Cromwell welwillend staat tegen over een joodse gemeenschap aldaar. Wanneer Menassehs zoon Samuel daar op 10 september 1657 overlijdt, gaat hij met hem terug naar Holland om hem daar te laten begraven, maar onderweg naar Ouderkerk aan de Amstel stranden ze in Middelburg en moet daar worden begraven. Als Menasseh op 17 november daar ook overlijdt, wordt hij wel overgebracht naar Ouderkerk en daar door zijn aartsvijand Morteira naar zijn laatste rustplaats gebracht.

3. De grote verandering 1655 – 1659

De verbetering van het verstand

Het is niet bekend of Spinoza in Leiden colleges heeft gevolgd of dat hij zijn uitgebreide kennis van Descartes bij Van den Enden heeft opgedaan. Hij komt in elk geval niet in het register van de universiteit voor. Hoe dan ook, het bestuderen van Descartes is de aanleiding tot het schrijven van zijn jeugdwerk: *Verhandeling tot de verbetering van het verstand*. Hij probeert hierin de wanorde in de geest te ordenen, die veroorzaakt wordt door verschillende met elkaar botsende verlangens. Welke zekerheden zijn waar en wat is hun overeenstemming? Hij komt daar echter niet uit en maakt zijn werk dan ook niet af.

Als de joden de zonen van God zijn, zijn de andere volken dan de zonen van de buurman?

De Prado geeft inmiddels Latijnse les op een gesubsidieerde school voor arme kinderen, die met dergelijke door hem onderwezen ketterse ideeën thuiskomen, hetgeen voor Morteira aanleiding vormt om een onderzoek naar hem te laten doen en wederom een cherum over hem uit te spreken, waarmee hij De Prado en zijn gezin in de armoede stort. De parnassim vinden het een te strenge straf en als Morteira op 7 februari 1660 overlijdt, keert de rust in de joodse gemeenschap terug en wordt de zaak Prado herzien. Als hij zijn ideeën zou herroepen, wordt hij weer in de gemeenschap opgenomen. De Prado weigert dit echter, keert terug naar het katholieke geloof en vertrekt naar Antwerpen waar hij een nieuw leven opbouwt.

4. Nieuwe gedachten en merkwaardige zaken 1659 – 1665

5. Het grote salvo 1666 – 1671

6. De wapenkeuze 1671 - 1673

In deze drie delen wordt er fragmentarisch van de ene persoon naar de andere heen en weer gesprongen, waardoor het een beetje warrig lezen is en er steeds even teruggekeken moet

worden waar de schrijver de vorig keer bij die persoon is gebleven. Ook is daarin soms geen sprake van chronologie. Zo zit Oldenburg op de ene bladzijde in de gevangenis, terwijl hij een aantal bladzijden verderop in de Royal Society een onderhoud heeft met een van de prominente onderzoekers of filosofen.

Voor de leesbaarheid heb ik deze delen samengevoegd en alle personen een voor een achter elkaar uitgewerkt.

Onderzoekers en filosofen

Nicolaus Steno.

De Deense anatoom en natuurkundige Niels Stensen, die bekend is geworden onder de naam Steno arriveerde in maart 1660 in Amsterdam. Hij werd bekend door zijn ontdekking van de werking van de oorspeekselklier en dat het hart een gewone spier is.

We krijgen een uitgebreide beschrijving hoe Spinoza en Steno samen hersenen onderzoeken, waarbij ze tot de conclusie komen dat de theorie van Descartes over de pijnappelklier niet op gaat. Feit of fictie? In elk geval heeft Steno wel veel aan hersenonderzoek gedaan en ontdekte bij de ontleding van een schapen- honden- en konijnenkop een kanaaltje dat nog niet eerder was beschreven en de naam "*ductus Stenoniamus*" kreeg. Ook werd hij bekend door zijn onderzoek naar fossielen, waarbij hij concludeerde dat de vorming van fossielen de samenstelling veranderde zonder dat dat uiterlijk te zien was. Dit is de voorloper van de deeltjestheorie geworden. Zijn wetenschappelijke ontdekkingen botsten steeds meer met zijn religieuze opvattingen en in 1667 bekeerde hij zich tot het katholieke geloof. Hij sloeg hierin zover door dat hij op blote voeten en in vodden gekleed door Europa trok om iedereen te bekeren. In Hamburg wordt hij opgevangen door Dirk Kerckring, de schoonzoon van Van den Enden en vriend van Spinoza, die hem overhaalt zich weer aan de anatomie te gaan wijden. Als Steno in Amsterdam de zieke Swammerdam bezoekt en voornemens is deze naar Florence mee te nemen probeert hij tijdens een bezoek aan Spinoza deze tot het katholicisme te bekeren. Spinoza is daar niet van gediend en aan hun lange samenwerking en vriendschap komt door ruzie een einde. Terug in Florence ontmoet hij von Tschirnhaus en Leibnitz. Tschirnhaus heeft een afschrift van de Ethica en laat dit aan Steno lezen, die het vervolgens aan de inquisitie geeft als bewijsstuk in een procedure om Spinoza's werk op de index van verboden boeken te krijgen. Dankzij het archief van de inquisitie is dit unieke exemplaar bewaard gebleven.

Henry Oldenburg

De Duitse natuurfilosoof vestigde zich in Engeland waar hij in Londen de Royal Society oprichtte. Hij onderhield een langdurige correspondentie met Spinoza, die hij ook in Rijnsburg een keer opzocht en discussieerde met hem via brieven over diens Theologisch Politiek Traktaat, waarbij hij aangaf dat hij het met een aantal stellingen niet eens was. Daarnaast had hij uitgebreide contacten met Newton, Boyle, Hobbes, Hudde, Huygens en Van Leeuwenhoek. Rovere beweert dat de discussie over het TTP en daarbij het door hem veronderstelde atheïsme van Spinoza tot een breuk tussen hen beide leidde, maar daar is in de correspondentie geen sprake van.

In het zevende deel van dit boek draait Rovere deze bewering volledig terug met het verhaal dat Tschirnhaus het atheïsme van Spinoza tegen Oldenburg verdedigt door te vertellen dat hij zondags met Van Spyck regelmatig de Lutherse kerk bezoekt, waarop volgens Rovere Oldenburg de correspondentie hervat waarin hij hun innige vriendschap opnieuw bevestigt, de filosofie van Spinoza voortreffelijk vindt en belooft deze verder te verbreiden.

Ik vraag mij af wat Rovere voor ogen heeft gehad door dit verhaal te schrijven. Kwam hij er achter dat er in de correspondentie nergens over een breuk tussen Oldenburg en Spinoza wordt gesproken en wilde hij dat met een mooi verhaal terugdraaien?

Dirk Kerckring

Dirk Kerckring zat samen met Spinoza op de Latijnse school van Franciscus van den Enden en trouwde later met diens dochter Clara Maria. Het verhaal gaat dat Spinoza ooit tegen zijn vrienden had gezegd dat hij haar wilde huwen, maar deze verbintenis lijkt erg onwaarschijnlijk omdat Clara op dat moment vijftien was en hij vierentwintig en Clara als katholiek zeker geen verbannen jood had getrouwd. Feit is dat Dirk haar een parelketting schonk en haar daarmee mogelijk ten huwelijk heeft gevraagd.

Kerckring studeerde medicijnen en wilde via de alchemie de geneeskunde verbeteren. Hij gaf net als Steno anatomielessen en maakte hierbij gebruik van Spinoza's microscopische lenzen. In het boek wordt hij door Spinoza ingewijd in de werking van de microscoop en Spinoza's ontdekking hoe hij hierbij met licht moest werken, maar opnieuw is de vraag of dit feit of fictie is. In 1670 verscheen van hem een zeer goed en gedetailleerd medisch werk:

Anatomische Bloemlezing. Samen met Swammerdam bestudeerde hij de ontwikkeling van kuikens in eieren en onderzocht de sinussen en het gehoor en het naar hem vernoemde gehoorbeentje van Kerckering. Ook ontdekte hij de verharding van de fontanel. Onder de microscoop bestudeerde hij embryo's maar maakte de fout om een twee weken oude embryo als een geheel gevormde baby te tekenen.

Gottfried Leibnitz

Een van de grootste denkers van de 17^e eeuw en voorloper van de Duitse verlichting was Gottfried Leibnitz. Hij was lid van de Royal Society en bevriend met Henry Oldenburg en Ehrenfried von Tschirnhaus. Vanaf 1676 was hij bibliothecaris in Hannover en bezocht in dat jaar Spinoza, om over diens TTP te discussiëren. In Parijs laat hij zich lovend over het TTP uit door te zeggen dat het boek hem dieper en zekerder heeft gemaakt. Dertien jaar na zijn bezoek aan Spinoza zou hij zeggen: *Ik begon te neigen naar de kant van de spinozisten*.

Ehrenfried Walther von Tschirnhaus

De op 10 april 1651 Saksische Von Tschirnhaus studeerde rechten in Leiden en had contact met Leibnitz, Huygens en Spinoza. Vanaf 1674 correspondeerde hij met Spinoza over de vrije wil en Descartes wetten. In 1682 werd hij benoemd aan de Franse Academie van Wetenschappen als specialist op het gebied van spiegels, ovens en brandglazen, wat hij later uitbreidde tot het fabriceren van Chinees porselein. Zijn belangrijkste filosofische werk is *Medicina mentis* in 1687 vertaald in *Geneesmiddel der Ziele*. Hierin is de sterke invloed van Spinoza en Leibnitz merkbaar, zo sterk zelfs dat men bij het verschijnen ervan dacht dat het door Spinoza was geschreven.

Uit de correspondentie met Spinoza blijkt dat hij beschikte over een afschrift van de Ethica, dat eind 2010 in de bibliotheek van het Vaticaan bleek te liggen. Zie bij Steno.

Schuller

Georg Hermann Schuller was arts, maar hield zich meer bezig met de wijsbegeerte en het maken van goud. Hij werd door Tschirnhaus voorgesteld aan Spinoza die hij meteen vanaf het begin bewonderde. Er wordt aangenomen dat hij de arts is die Spinoza in zijn laatste uren heeft bijgestaan en na diens overlijden in zijn papieren heeft gezocht naar het manuscript van

de Ethica dat hij tezamen met een mes met zilveren heft en een *ducaton* heeft meegenomen en daarna halsoverkop met de nachtschuit is vertrokken. Rovere maakt van die laatste uren een mooi fictief verhaal. Daarna vertelt hij verder hoe Schuller de delen van de Ethica aan Spinoza's vrienden wilde verkopen en hoe daar een stokje voor werd gestoken. Of dit feit of fictie is..... in elk geval hebben Spinoza's vrienden een jaar na zijn dood de Ethica en ook zijn andere werken als de *Opera Posthuma* uitgegeven.

Franciscus van den Enden.

Deze Jezuiet had een Latijnse school in Amsterdam Na zijn verbanning trok Spinoza bij hem in en leerde daar Latijn, wiskunde, en de filosofie van Descartes in ruil voor het geven van lessen in Hebreeuws en Spaans.

Het boek verhaalt uitgebreid over een project van Van den Enden waarbij hij vanuit Holland een groep in Amerika aanstuurt, die de sociale ongelijkheid daar wil bestrijden en ook over een bouwtekening van zijn hand van een oorlogsschip dat in de tweede Engelse oorlog kon worden ingezet en dat door Johan de Witt is afgewezen. Hij neemt daarna het aanbod aan om zich als waarnemer van graaf de Monterey in Parijs te vestigen en begint daar een handel in cosmetica en opent daarnaast een pension voor jongens: *L'Hotel des Muses*.

In dat pension vinden geheime samenkomsten plaats, die tot doel hebben Lodewijk de XIV af te zetten. Een van de jongens, Charles de Nazelle, meldt dit bij minister Lavois. Deze geeft de majoor van de koninklijke garde, Albert de Brissac opdracht Van den Enden en zijn gezin te arresteren. Op 27 november 1674 wordt hij opgehangen, maar alles wat hij zijn leerlingen heeft geleerd zal voort blijven leven.

Simon de Vries

Spinoza leerde de koopman Simon de Vries ook op de handelsbeurs kennen. Hij behoorde ook tot de collegianten en beoordeelde samen met de anderen Spinoza's werk. Tussen Spinoza en hem ontstond een bijzonder hechte vriendschap. Feit is dat De Vries hem financieel steunde en meerder keren voorstelde om in zijn levensonderhoud te voorzien zodat Spinoza zich alleen maar op zijn filosofie hoefde te richten. Maar Spinoza wilde onafhankelijk blijven en *niet andermans brood eten*. In zijn testament liet hij zijn hele vermogen na aan Spinoza, die dat echter weigerde en uiteindelijk een jaargeld van *f* 300,00 accepteerde.

Op blz. 349 geeft Rovere in een geromantiseerde scene weer dat Spinoza aan het sterfbed van De Vries zit en deze nalatenschap wordt besproken. Rovere beweert hierbij dat Spinoza geen ambachtsman was en nooit van zijn lenzen heeft kunnen leven, maar ze alleen sleep *om te kunnen begrijpen*. Hij schildert Spinoza af als iemand die zijn hele leven door zijn vrienden werd onderhouden en daar geen problemen mee had, wat volledig in tegenspraak is met bovenstaande uitspraak van Spinoza over het eten van andermans brood.

De gebroeders Koerbagh

Johannes en Adriaan Koerbagh, zoons van een welgestelde plateelbakker. In resp Utrecht en Leiden studeerde Johannes theologie en Adriaan rechten en geneeskunde. Beiden behoorden ze tot de groep collegianten, wat vooral Johannes in conflict bracht met de kerkenraad.

Adriaan vond dat het gewone volk ook op de hoogte moest zijn van de betekenis van al die ingewikkelde gerechtelijke termen en schreef in het Nederlands zijn *Nieuw Woordenboek der Regten* en daarna *Bloemhof* waarin allerlei wetenschappelijke termen werden uitgelegd. Zijn derde boek *Ligt* bevatte een aanval op de religie en de bijbel en leverde hem tien jaar

dwangarbeid in het rasphuis op, waar hij na een jaar aan de ontberingen overleed. Hoewel hij de tot de vriendenkring van Spinoza behoorde en diens invloed in het boek *Ligt* duidelijk kenbaar is, hield hij tijdens de verhoren over hem en over zijn broer zijn kaken op elkaar en nam alle verantwoordelijkheid voor het boek alleen op zich. Naast zijn veroordeling tot het rasphuis moesten ook al zijn boeken worden verbrand, maar twee exemplaren bleven bewaard als bewijsstukken voor zijn proces. Hierdoor beschikken we nog steeds over zijn boeken die nu de hele wereld over gaan.

Willem van Blijenbergh

Gevlucht voor de pest, verbleef Spinoza een tijd in Schiedam bij Simon de Vries en zijn zus Trijntje. Via Jan Riewertz ontving hij een brief van een zekere Willem Blijenbergh, een handelaar in graan, die zijn commentaar op Descartes had gelezen en worstelde met het probleem waarom God de mensheid met de pest straft. Spinoza was blij met de afleiding om hierover met hem te corresponderen. Op een gegeven moment kreeg hij echter een zeer breedspakige brief van Blijenbergh, waarin deze vasthield aan zijn overtuiging dat de waarheid alleen het door God verkondigde woord was en hij Spinoza's visie op agressieve wijze aanviel en daarbij geen tegenspraak duldde. Spinoza besepte hierdoor dat de vriendschap die hij met Blijenbergh dacht te hebben opgebouwd een illusie was en verbrak hij het contact. Zijn onvermogen om Blijenberghs vragen naar tevredenheid te kunnen beantwoorden zetten hem echter aan om zijn filosofie verder te ontwikkelen.

Christiaan Huygens

Gedurende de pestepidemie woonden de gebroeders Constantijn en Christiaan Huygens bij hun vader op Hofwijck in Voorburg. Christiaan ontdekte dat Spinoza op een steenworp afstand van hem woonde en samen converseerden ze over het heelal, waarbij Huygens waarschijnlijk gebruik maakte van Spinoza's telescopische lenzen, want in een brief aan zijn broer schrijft hij later: *De lenzen van die jood uit Voorburg zijn bijzonder fijn geslepen en van uitzonderlijke kwaliteit.* Ondanks hun gezamenlijke interesse kwam het niet tot een vriendschap, want de welgestelde Huygens keek neer op de sobere burger-filosoof, zoals hij Spinoza in een brief aan Van Leeuwenhoek noemde en Spinoza kon niet tegen het opschepperige gedrag van Huygens.

De Messias

In dit gedeelte wordt ook verhaalt over de Messias, die volgens de voorspellingen van verschillende christelijke schrijvers in 1666 zou verschijnen. De op 9 april 1626 in Smyrna geboren Sabbatai Zevi werd hier voor aangezien, omdat deze volgens de verhalen vanaf zijn tweeëntwintigste wonderen verrichtte. Onder invloed van steeds meer toenemende wanen was hij daar zelf ook van overtuigd, riep zichzelf uit tot *De Gezalfde van de Heer* en verkondigde dat van nu af aan alle Geboden waren vervallen. Dit leidde in Amsterdam tot verdeeldheid en de rabbijnen organiseerden een propagandacampagne waarbij ze dreigden iedereen die zich tegen de wetten en geboden verzette te mishandelen. Uiteindelijk werd er door het Messiasgedoe heen geprikt en Sabbatai in Constantinopel gevangen gezet. Om zijn straf te ontlopen bekeerde hij zich vervolgens tot de islam. Een desillusie voor zijn volgelingen, die weer terugkeerden naar de wetten en geboden.

Spinoza's bezoek aan het Franse garnizoen in Utrecht

Hoewel het nooit duidelijk is geworden waarom Spinoza, die zich zijn hele leven in de driehoek Amsterdam – Rijnsburg - Den Haag bewoog, opeens naar Utrecht afreisde en in wiens opdracht en met welk doel dat gebeurde, wijdt Rovere hier een bladzijden lang volkomen fictief verhaal aan. Spinoza zelf heeft zich hier echter ook tegenover zijn vrienden nooit over uitgelaten.

7. Testament zonder einde 1674 – 1708

In dit laatste deel wordt verteld wat er na de dood van Spinoza is gebeurd. Allereerst natuurlijk hoe het drukken van de Opera Posthuma en de Nagelaten Geschriften tot stand is gekomen, hoe deze werden ontvangen, veroordeeld en verboden, maar het in de eeuwen daarna toch zijn weg wist te vinden. En daarnaast hoe het de wetenschappers en de vriendenkring verder is verging.

Resume

Zoals Wiep van Bunge in zijn voorwoord al zegt is het een fiction, een mix tussen feiten en fictie. Met de fictieve verhalen schildert Rovere het dagelijkse leven van de historische figuren af, waardoor ze voor de lezer levende personen worden. Voor de historische feiten moet de Rovere heel veel tijdrovende research hebben gedaan. Helaas filterde ik er toch een paar onwaarheden uit, die ik aan de uitgever heb doorgegeven. Maar mogelijk was het boek inmiddels al gedrukt, waardoor ze er in zijn blijven staan.

Zoals ik al aangaf wordt het boek halverwege erg fragmentarisch, waardoor de lezer steeds tussen de hoofdpersonen heen en weer moet springen, wat het lezen wat lastiger maakt. Maar het boek geeft een prachtig beeld hoe wetenschappers onze Gouden Eeuw tot bloei hebben gebracht, welke vaak onoverkomelijke struikelblokken ze hierbij ondervonden en welke enorme sprongen er toen zijn gemaakt, die in de eeuwen erna verder zijn gecultiveerd. En hoewel het boek dus grotendeels over deze wetenschappers gaat is de titel een eerbetoon aan die grote filosoof in wiens land dit allemaal heeft plaatsgevonden. Spinoza.

© *Gonny Pasman – Sakkers*

Met dank aan Henri Krop en Paul Juffermans, die ik bij twijfel kon raadplegen.

Maxime Rovere is filosoof en Spinoza-specialist. Hij was tot 2019 docent filosofie aan de universiteit van Rio de Janeiro, volgde een fellowship aan het NIAS in Amsterdam en is wetenschappelijk onderzoeker bij het IHRIM in Lyon. *Spinozaland*, waarvan in Frankrijk meer dan 20.000 exemplaren werden verkocht, is zijn eerste publieksboek.

Maxime Rovere houdt zich ook bezig met kunst, volgt al jaren de verrichtingen van enige kunstenaars uit Nieuw Guinea en was in 2008 (mede) curator van een schilderijtentoonstelling van: Kowspi Marek, Chiphowka Kowspi & Agatoak Kowspi.